

انقلاب اسلامی و اندیشه سیاسی / ۹

رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی در ایران بعد از انقلاب

غلامرضا بهمنی

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۲

سرشناسه: بصیرنیا، غلامرضا، ۱۳۵۷-
عنوان و نام پدیدآور: رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی در ایران بعد از انقلاب/ نوشته غلامرضا بصیرنیا.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۴۴ ص.

فروست: انقلاب اسلامی و اندیشه سیاسی؛ ۹.

شابک: 978-964-00-1450-9

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: سیاست فرهنگی -- ایران -- تاریخ -- ۱۳۵۷-

نوع: سیاست فرهنگی -- ایران -- برنامه‌ریزی.

موضوع: مدیریت فرهنگی -- ایران -- برنامه‌ریزی.

موضوع: ایران -- زندگی فرهنگی -- ۱۳۵۷-

زبان: فارسی. -- برگرفته از: DSR ۱۵۸۶/۰۶ ر ۹

رده‌بندی دیوید: ۹۵۵/۰۰

شماره ثبت: ۲۶۳۴۴

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۴۵۰-۹

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۶-۴۱۹۰

رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی در ایران/ غلامرضا بصیرنیا

© حق چاپ: ۱۳۹۲، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نوبت چاپ: اول

نویسنده: غلامرضا بصیرنیا

طراح جلد: محمدرضا نبوی

حروف متن: میترا ۱۳ روی ۱۸ پوینت

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران، خیابان ابن سینا (بهارستان)، شماره ۱۰

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۴۱۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به‌جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار
۹	مقدمه
۱۳	فصل اول: چهارچوب مفهومی
۱۳	مفهوم‌شناسی فرهنگ
۱۸	مفهوم‌شناسی مهندسی فرهنگی
۲۵	فصل دوم: جایگاه فرهنگ در آرمان‌های قلاع اسلامی ایران
۲۶	الف - آرمان‌های فرهنگی در قانون اساسی
۳۱	ب - آرمان‌های فرهنگی در اندیشه رهبران انقلاب
۳۱	۱. آرمان‌های فرهنگی امام خمینی (ره)
۳۸	۲. آرمان‌های فرهنگی مقام معظم رهبری
۴۳	فصل سوم: رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی در ایران - انقلاب
۴۶	الف - رویکرد سلبی به مهندسی فرهنگی
۴۶	زمینه‌های شکل‌گیری
۴۷	مفهوم فرهنگ و ویژگی‌های آن
۴۹	انسان‌شناسی
۵۰	وظیفه دولت در حوزه فرهنگ
۵۷	ب - رویکرد ایجابی به مهندسی فرهنگی
۵۷	زمینه‌های شکل‌گیری
۶۴	مفهوم فرهنگ و ویژگی‌های آن
۶۷	انسان‌شناسی
۷۰	وظیفه دولت در حوزه فرهنگ
۷۴	جهت‌گیری‌های فرهنگی در ایران بعد از انقلاب براساس رویکرد ایجابی

۷۸	قانون اساسی
۷۸	آموزش عالی
۸۵	آموزش و پرورش
۸۸	میراث فرهنگی
۸۸	فرهنگ عمومی
۹۸	تشکیلات فرهنگی
۱۰۳	رسانه و تبلیغات
۱۰۷	صنایع انقلاب
۱۰۸	رسم سند چشم انداز
۱۱۱	برنامه ها، پنج ساله توسعه
۱۱۳	فصل چهارم مقایسه رویکردها
۱۱۳	مفهوم فرهنگ و ویژگی های آن
۱۱۳	الف - مفهوم فرهنگ
۱۱۳	ب - مفهوم مهندسی فرهنگی
۱۱۴	ج - ویژگی های فرهنگ
۱۱۶	انسان شناسی
۱۱۸	وظیفه دولت در حوزه فرهنگ
۱۲۷	نتیجه گیری و پیشنهادها
۱۳۸	پیشنهادها
۱۳۹	فهرست منابع
۱۳۹	کتاب ها
۱۴۱	مقالات
۱۴۴	لوح فشرده
۱۴۴	منابع اینترنتی

پیشگفتار

اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی هر دانش سیاسی دیگری، دل‌نگران وضعیت انسان و سرنوشت آن می‌باشد، لذا در این رساله است. اصولاً اندیشیدن بدون انگیزه و هدف، و ترسیم یک وضعیت مطلوب و مشخص در مورد زندگی جمعی، ناممکن است. اندیشمندان در گام اول به بررسی وضعیت و واقعیت‌های موجود می‌پردازد، ولی در گام بعدی به بحث و بررسی وضعیت مطلوب و آرمانی اقدام می‌کند. وظیفه‌های یک اندیشمند سیاسی این است که با نگاه به واقعیت‌ها و بررسی امکانات موجود، به آنچه که باید باشد، وضعیت مطلوب بپردازد. بر همین اساس، یک متفکر سیاسی همانند یک راهنمای دلسوز، به مهندسی و هدایت جامعه در جهت دستیابی به وضعیت مطلوب می‌پردازد و هدف او تشخیص درست و هدایت مردم و جامعه است. پس بنیاد و جوهره اندیشه سیاسی را ارزش‌ها و ارزش‌گذاری به معنای منطقی آن و توجه به ابعاد فرهنگی زندگی تشکیل می‌دهد. از این نظر رهبران انقلاب اسلامی نیز به عنوان اندیشمندان سیاسی پس از بررسی وضعیت موجود، تلاش کردند تا جامعه را به سوی وضعیت مطلوب رهنمون شوند. راهکار آن‌ها در این راه، از دل فرهنگ برم‌خیزد و فرهنگ مبنای هرگونه برنامه تحولی در کشور قرار گرفت. حتی رخداد انقلاب نیز بر پایه فرهنگ تعریف و تبیین می‌شود و انقلاب اسلامی، عنوان انقلاب فرهنگی را به خود می‌گیرد. جامعه‌ای است که این انقلاب دارای آرمان‌های فرهنگی خاصی باشد که نظام تأسیسی بعد از انقلاب، باید با مهندسی فرهنگی جامعه، به آن جامعه عمل بپوشاند. بر همین اساس در دوران بعد از انقلاب نیز رویکردها و شیوه‌های مختلفی برای تحقق این آرمان‌های فرهنگی در پیش گرفته شده است. با وجود اهمیت بسیار زیاد فرهنگ در چنین نظامی در طی سه دهه گذشته، پژوهش منسجم و مشخصی در مورد رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی در ایران بعد از انقلاب انجام نشده است. در دهه سوم انقلاب، بار دیگر با تأکیدات فراوان مقام معظم رهبری - که از سال ۱۳۸۱، رسالت انجام مهندسی فرهنگی کشور را برعهده شورای عالی انقلاب فرهنگی

گذاشته‌اند - شناخت رویکردهای مختلفی که برای تحقق آرمان‌های فرهنگی انقلاب اسلامی در قالب مهندسی فرهنگی اتخاذ شده و سیاست‌های فرهنگی که تاکنون تصویب و اجرا شده است، اهمیت و ضرورت خاصی دارد و می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری صحیح فرهنگی کشور قرار گیرد، بدیهی است عدم شناخت این رویکردها و سیاست‌های اتخاذ شده، باعث تکرار تجربه‌های گذشته خواهد شد.

بدون شک بررسی این رویکردها، شناخت بهتری از جهت‌گیری‌های فرهنگی ایران بعد از انقلاب به دست می‌دهد. ما در قالب این کتاب که در حقیقت پایان‌نامه‌ای اینجانب در دوره کارشناسی ارشد رشته اندیشه سیاسی در اسلام در پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی است، تلاش کرده‌ایم به بررسی ابعاد مختلف این موضوع بپردازیم.

البته نمی‌توان انتظار داشت با چنین کاری، حق مطلب در مورد این بخش از عملکرد جمهوری اسلامی ایران ادا شود. به‌هر تقدیر، نویسنده در همین جا ضمن تشکر از راهنمایی‌های بسیار ارزنده استاد ارجمند جناب آقایان دکتر یحیی فوزی و دکتر نورالدین قیصری به‌عنوان اساتید راهنما و مشاور که با تحمل و حوصله فراوان، بنده را در نگارش این مجموعه راهنمایی کردند و سیاستمداران و همکاران محترم معاونت پژوهشی پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی و اساتید امر که زمینه انتشار این مجموعه را به‌صورت کتاب فراهم نمودند، با اقرار به عجز خود از بی‌عیف و تبیین عمیق ابعاد مختلف مهندسی فرهنگی و رویکردهای آن، نقد هرگونه خطا و ارائه راهکاری را به دیده منت و با امید به رفع کاستی‌ها می‌پذیرد. امید است که این کتاب بتواند به‌مناسبت مهندسی فرهنگی مختلف به مهندسی فرهنگی در حدّ توان، گام کوچکی در مسیر روشنایی ذهن این بخش از عملکرد انقلاب اسلامی باشد.

مقدمه

با توجه به اینکه انقلاب اسلامی یک انقلاب فرهنگی بوده است، بالطبع فرهنگ به عنوان مهم‌ترین عرصه بعد از انقلاب مورد توجه رهبران و مسئولین انقلاب قرار گرفت، آنچنان که در گفتمان امام خمینی و نظام دظم رهبری، فرهنگ و موضوعات مرتبط با آن به عنوان یک گفتمان غالب مطرح شده است. فرهنگ و رویکرد فرهنگی، تعیین کننده سایر حوزه‌های اجتماعی اعم از اقتصاد و سلامت و غیره برآمده از انقلاب اسلامی می‌باشد. این کتاب درصدد توصیف رویکردهای مختلف برای تحقق آرمان‌ها و جهت‌گیری‌های فرهنگی انقلاب و شناخت عوامل مؤثر بر آنهاست. شناخت اینک‌های مختلف به نحوه تحقق آرمان‌ها و جهت‌گیری‌های فرهنگی انقلاب اسلامی، اهداف و ضرورت خاصی دارد و می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری‌های مختلف فرهنگی کشور قرار گیرد. به همی است نشناختن این رویکردها باعث عدم شناخت و تبیین دقیق رویکردهای مذکور است. وضعیت موجود و مطلوب فرهنگی و در نتیجه دست‌نیافتن به اهداف و آرمان‌های فرهنگی انقلاب خواهد شد.

با مروری بر تدابیر فرهنگی ناظر به فرهنگ در دوره پس از انقلاب، می‌توان گفت تحول فرهنگی جامعه در واقع هدف غایی این تدابیر بوده است. در حقیقت با این روشن شدن این موضوع لازم است حوزه گسترده و عمیق فرهنگی از مجالس عزا و عروسی، شبک‌های سینه‌های تئاتر و سینما، نوع و قطع نما در فیلم‌های سینمایی و نمایش‌های تلویزیونی، شک‌های ورزشکاران، رفتارهای افراد، نوع لباس آن‌ها، رنگ لباس‌ها، نوع اسباب‌بازی‌ها، اسامی فروشگاه‌ها، محتوای کتاب‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها و غیره را به یاد آوریم. این یادآوری‌ها به خوبی نشان می‌دهد که هدف نظام فرهنگی ایران بعد از انقلاب به اشکال مختلف، مهندسی فرهنگی بوده است. رهبران انقلاب تلاش می‌کردند تا با ایجاد تحول در ارزش‌های بنیادین افراد، زمینه را برای تحولات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی لازم فراهم

آورند. اگرچه واژه مهندسی فرهنگی در چند سال اخیر توسط مقام معظم رهبری به کار رفته است، ولی از نظر این مجموعه تمام تلاش‌هایی که برای جایگزین کردن ارزش‌های اسلامی به جای آنچه رهبران انقلاب آن را ارزش‌های غیراسلامی نامیده‌اند از ابتدای پیروزی انقلاب تاکنون انجام شده، مهندسی فرهنگی جامعه ایران بوده است.

برای شناخت و آنگاه توصیف واقعیت مهندسی فرهنگی در ایران بعد از انقلاب می‌توان به ریشه‌های مختلف آن را بررسی کرد. یکی از راه‌ها شناخت واقعیت‌ها، بازبینی اهداف، آرمان‌ها و جهت‌گیری‌های فرهنگی انقلاب و رویکردهای مختلف برای دستیابی به این آرمان‌ها و جهت‌گیری‌ها و شفاف‌نمودن آن‌هاست که در این تحقیق به آن اهتمام خواهیم ورزید.

برای این منظور تلاش نموده‌ایم تا بعد از ارائه یک چهارچوب مفهومی از فرهنگ و مهندسی فرهنگی، آرمان‌های فرهنگی انقلاب، به بررسی زمینه‌های شکل‌گیری و ابعاد رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی بپردازیم. برای فهم بهتر از آنچه در صحنه عمل اتفاق افتاده است نیز به سیاست، قوانین، مقررات و مصوبات نهادهای اصلی تصمیم‌گیر مانند شورای انقلاب، مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی و سایر نهادهای قانون‌گذار و سیاست‌گذار مراجعه‌ای داشته‌ایم و در خلال بحث به دیدگاه‌های رهبران انقلاب در مورد این رویکردها پرداخته‌ایم.

هدف از فراهم‌ساختن این مجموعه در حقیقت بازشناسی و تحلیل آرمان‌ها و جهت‌گیری‌های فرهنگی انقلاب اسلامی، ابعاد مختلف مهندسی فرهنگی و ریشه‌یابی رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی در ایران بعد از انقلاب و بررسی ابعاد این رویکردها بوده است، تا با شناخت این آرمان‌ها، جهت‌گیری‌ها، رویکردها و سیاست‌های مقبوضه‌ای در فضا، گذشته، در طراحی و ترسیم چشم‌انداز آینده فرهنگی کشور به شکل مطلوب و مؤثرتری عمل شود.

چون این کتاب، توصیفی - تحلیلی و مقایسه‌ای است و با توجه به ماهیت موضوع مورد مطالعه ما که تاریخی - اجتماعی و مربوط است به رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی، روش اسنادی برای این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. برای جمع‌آوری اسناد این کتاب از روش فیش‌برداری استفاده گردیده. در این مطالعه از منابع دست اول و دوم اعم از منابع مکتوب، نظیر کتاب، مقالات و CD استفاده شده؛ هرچند بنابه ضرورت جهت تکمیل مباحث، ارائه دیدگاه‌ها پیرامون رویکردهای مختلف مورد بررسی نیز عرضه شده است.

آرمان‌های فرهنگی انقلاب اسلامی با رویکرد توصیفی و تحلیلی با مراجعه به قانون اساسی، مکتوبات و سخنان رهبران انقلاب بررسی شده است. در این بررسی به نوشته‌ها و اندیشه‌های مرتبط با فرهنگ اشاره گردیده. نتیجه و ماحصل این قسمت، به ارائه آرمان‌های فرهنگی انقلاب

اسلامی منجر شد. پس از بررسی آرمان‌های فرهنگی ضمن استفاده از منابع مکتوب و داده‌های کتابخانه‌ای، به بررسی زمینه‌های شکل‌گیری و ابعاد رویکردهای مختلف به مهندسی فرهنگی اقدام کردیم. در بررسی رویکرد ایجابی به مهندسی فرهنگی سعی کردیم کلیه مصوبات شورای انقلاب، مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی و هیئت دولت را از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۶ بررسی کنیم و در این راه از لوح فشرده «لوح حق»، شش مجموعه کامل قوانین، مقررات و مصوبات در ایران بهره برده‌ایم.

در نهایت فیش‌ها براساس اهداف و سؤالات تحقیق، تنظیم و مرتب شدند و از تدوین و تشخیص آن‌ها ابعاد هریک از رویکردها تهیه گردید که با عرضه سؤالات به متون مذکور و تحلیل آن‌ها در کنار استنباط پاسخ‌ها، ماحصل کار در قالب مقایسه ابعاد مختلف دو رویکرد سلبی و ایجابی و نتیجه‌گیری گزارش گردید.

در ابتدا قصد داشتیم به رویکرد ایجابی را به دو دسته کاملاً متمایز درونی یعنی شیوه اصلاحی و شیوه انقلاب براساس سیاست‌های اتخاذی تقسیم کنیم اما متنوع بودن سیاست‌های اتخاذی و محسوس بودن گسست به چهارچوب زمانی مشخص سد راه شد.

قصد ما این بوده است که در این مطالعه تصویری روشن از زمینه‌های شکل‌گیری، ابعاد، محتوا و نتایج رویکردهای مختلف مهندسی فرهنگی فارغ از هرگونه داوری ارزشی و حب و بغض ارائه شود. امید است با توجه به اینکه دهه سوم انقلاب، بار دیگر با تأکیدات فراوان مقام معظم رهبری که از سال ۱۳۸۱، رسالت انجمن مهندسی فرهنگی کشور را برعهده شورای عالی انقلاب فرهنگی گذاشته‌اند و دستگاه‌های مختلف کشور همچون مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس شورای اسلامی و سایر دستگاه‌ها و سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها را با عنوان خط مقدم اجرایی برای اجرای سیاست‌های شورای عالی مهندسی فرهنگی، برای مهندسی فرهنگی کشور مطرح می‌کنند، این کتاب با ارائه یک تصویر سازگار رویکردها و شیوه‌های مختلفی که برای مهندسی فرهنگی جامعه ایران در دوران بعد از انقلاب اتخاذ شده است و نیز بررسی جهت‌گیری‌های فرهنگی در قانون اساسی و سند چشم‌انداز و سیاست‌ها، قوانین و مقررات فرهنگی که در حوزه‌های مختلف اعم از آموزش عالی، آموزش و پرورش، فرهنگ عمومی، میراث فرهنگی، تشکیلات فرهنگی، رسانه‌ها و تبلیغات و صدور انقلاب به کار رفته است در تکمیل و تعمیق سیاست‌های صحیح و مؤثر فرهنگی و تغییر جهت در مورد سیاست‌های ناکارآمد در حوزه‌های مختلف برای باز مهندسی فرهنگی جامعه ایران در شروع دهه چهارم انقلاب به کار آید.

ارزیابی نتایج و دلایل موفقیت یا کم‌اثر بودن برخی اقدامات فرهنگی به لحاظ ساختاری و

کارکردی و تجربه‌آموزی از سیاست‌های گذشته کمک می‌کند تا با رفع مشکلات حوزه فرهنگ و توجه به ابعاد مختلف فعالیت‌های فرهنگی، در مهندسی فرهنگی جامعه ایران موفق‌تر عمل شود.